

KONTEMPLACE O TEMNOTĚ EVROPSKÉHO KAPITALISMU

Werner Bonefeld, *The Strong State and the Free Economy* (London, New York: Rowman & Littlefield International, 2017), 199 s. ISBN 9781783486281

Poslední kniha Wenera Bonefelda *The Strong State and the Free Economy* pojednává o principech správy kapitalismu, které prosazuje Evropská unie (EU). Tematizuje jednak myšlenkové prameny unijního řízení kapitalistické společnosti a jednak sociální důsledky, jež s sebou v členských státech EU tento kapitalistický projekt přináší. Práce sestává z kritických rozborů evropské měnové unie a analýz politických návodů na správu buržoazní společnosti u vybraných liberálních a konzervativních autorů, jako jsou Adam Smith, Carl Schmitt a především němečtí ordoliberalové (Alfred Müller-Armack, Alexander Rüstow, Wilhelm Röpke, Franz Böhm a Walter Eucken). Těmto tematickým okruhům se Bonefeld věnuje dlouhodobě; recenzovaná kniha je uvádí do úzkého vztahu v rámci sklenujícího celku. Vzhledem k tomu, že se předchozí Bonefeldova kniha *Critical Theory and the Critique of Political Economy* (blíže viz autorova recenze v *Kontradikcích* 1/2017) zabývala otázkami spojenými s kritickou teoretizací kapitalismu, posouvá se problémové ohnisko aktuálního díla ke konkrétnějším aspektům reality buržoazní společnosti. Nejde však o ostrý zlom: zatímco je předchozí Bonefeldova práce především rozpravou o obecných pojmových determinacích kapitalistické sociální formy a adekvátní teoretické metodě konceptualizace jejích konstitutivních prvků, představuje *The Strong State and the Free Economy* rozvinutí metody analýzy kapitalistické totality v některých jejích specifických dimenzích. V tomto kontextu lze konstatovat, že recenzovaná práce přímo navazuje na kapitoly o státu a světovém trhu z autorova předcházejícího díla.

Kniha je rozdělena do osmi kapitol, v nichž Bonefeld nejprve poukazuje na přetrvávající, ne-li zvyšující se důležitost ordoliberalní ideologie pro ekonomickou politiku EU. Následně se věnuje ekonomicko-politickým koncepcím nejdůležitějších představitelů ordoliberalismu. Bonefeld prozkoumává ordoliberalní doktrínu *in extenso*: Zprvu obrací svou pozornost k jejím ideovým zdrojům, výchozím tezím a z nich odvozeným postulátům, aby se následně propracoval k jejich implikacím pro politickou praxi buržoazního státu. Počínaje šestou kapitolou přesouvá autor záběr na ordoliberalní principy vtělené

do unijních ekonomických, politických a právních institucí. Noetickým východiskem práce je marxismus, jak jej traktuje kritická teorie. Takřka všude, kde je to možné, Bonefeld se však záměrně vyhýbá používání odborného žargonu a potenciálně neznámé koncepty marxismu a kritické teorie raději opisuje. Rozšiřuje tak okruh zájemců o své ztvárnění dané problematiky o ty, kteří s pojmovým aparátem marxistické kritické teorie příliš obeznámeni nejsou. Čtenářskou přístupnost pro širší publikum zvyšuje i expozice argumentu metodou kumulativní repetice a akademicky standardní rozvržení obsahu jednotlivých kapitol. Je však otázkou, do jaké míry šlo o úmyslnou volbu autora a nakolik o požadavky vydavatele, neboť předcházející Bonefeldova tvorba se po formální stránce vyznačovala větší kreativitou a náročnějším stylem.

I když ordoliberalismus není ve společenské diskusi příliš debatovanou socio-ekonomickou naukou (např. na rozdíl od neoliberalismu nebo keynesiánství), Bonefeld přesvědčivě dokládá, že jeho vliv na současnou podobu EU je značný. Přestože je analýza ordoliberálního myšlení ústředním tématem práce, nedochází v knize k idealistickému odpoutání ordoliberalismu od kapitalistických společenských vztahů a specifických historických poměrů, v nichž tento směr vznikl a ve kterých i dnes živě působí. Na několika místech se zdůrazňuje, že každá politická a ekonomická ideologie je nutným momentem konstituce kapitalistické společnosti v daných časoprostorových souřadnicích. Zatímco neoliberální étos klade důraz na pojem svobody, ordoliberalismus akcentuje zabezpečení společenského řádu v podmínkách svobodné tržní ekonomiky. Diference mezi ordoliberálním a neoliberálním diskurzem však souvisí především s poměrem sociálních sil ve chvíli jejich zrodu, tedy s odlišnými konstelacemi třídního boje, v nichž se tyto ideologie etablovaly. Jde o odstíny, ne o podstatu – tu má ordoliberalismus s neoliberalismem společnou. Je jí odpolitizování vztahu práce a kapitálu, což předpokládá naturalizaci historicky určitého sociálního vztahu nákupu a prodeje pracovní síly na trhu práce v proletářském vědomí.

Bonefeldův zájem o ordoliberalismus vychází z jeho letitého úsilí o kritické rozkrytí povahy státu v kapitalistické éře. S tím se pojí snaha o historicky určité pochopení konkrétních politik, jež buržoazní stát uvádí do praxe. Stát není neutrálním arbitrem, prostředkem auto-determinace demokraticky ustavujícího se společenství občanů, jakkoli to o sobě ve svých zakládajících listinách tvrdí. Ve společenské formě definované kapitalistickým výrobním způsobem je stát výkonným výborem vládnoucí třídy: musí zabezpečit, aby se centrální abstrakce, na níž buržoazní společnost stojí – pokračování procesu akumulace kapitálu, zhodnocování hodnoty investované do produkce zboží –, nestala předmětem politického zpochybňování. Konkrétní politická opatření kapitalistického státu jsou proto mnohem méně závislá na výsledku demokratické diskurzivní deliberace než na konkrétních časoprostorových potřebách akumulace kapitálu. Co to znamená v politické realitě? Předpoklad reprodukce třídního vztahu práce a kapitálu musí být v politické praxi vyňat z buržoazně-parlamentního konceptu demokracie. Tato skrytá presumpce buržoazní politiky nalézá v ordoliberálním pojetí státu podle Bonefelda svůj výslovný program. Ordoliberalismus je sociální a ekonomickou doktrínou

zformulovanou v období Výmarské republiky. Zrodil se v určité historické chvíli, v dějinném momentu, kdy se vztah práce a kapitálu politizoval. Tato specifická konstelace třídního boje dala vzniknout ordoliberalismu coby specifické variantě liberalismu. Ordoliberalismus představuje autoritářskou liberální odpověď na problematizaci společenského ustavování reálné abstrakce kapitálu, abstrakce zhodnocování do produkce vložené hodnoty prostřednictvím extrahování nadhodnoty z pracovní síly. Ordoliberální gentlemani, mezi něž patřili soudobí akademičtí sociologové i ekonomové, explikovali nutnost depolitizace vztahu práce a kapitálu s nebývalou jasností. Navazující na Carla Schmitta, neostýchali se v případě ohrožení kapitalistické akumulace vyhlásit nutnost diktatury ve prospěch svobodné tržní společnosti. S výjimečnou prozítkostí odmítli *laissez-faire* variantu liberalismu. Byli si totiž dobře vědomi skutečnosti, že pouze vpravdě silný stát – nikoli libě znějící, domněle univerzální princip *laissez-faire* – je s to ochránit tržní svobodu před jejími komunistickými a socialistickými nepřáteli. *Laissez-faire* není s to čelit sociálním nepokojům a bouřím.

Nejdůležitějšími pojmy, o něž ordoliberalismus obohatil politickou teorii řízení buržoazního státu, jsou v Bonefeldově výkladu ekonomická ústava, *Ordnungspolitik* a *Vitalpolitik*. Ekonomická ústava kodifikuje principy svobodné tržní ekonomiky. Staví je mimo dosah politických snah o vměšování se do svobodné tržní soutěže, a ustavuje tak silný stát. Snahy o narušení svobodného tržního prostředí mohou přicházet jak od organizované práce (politické strany, odbory, profesní organizace), tak ze strany kapitálu (endemická tendence tržní ekonomiky ke vzniku monopolů, úsilí jednotlivých podniků nebo kartelů o zajištění výsadního postavení na trhu). V takových případech plédují ordoliberálové za důrazný státní zásah ve prospěch tržní svobody: problémem pro ně není státní intervence do ekonomiky, nýbrž její povaha. Stát si musí být vědom toho, že jeho úkolem je především obrana společenského řádu, v němž mohou jednotlivci uskutečňovat své přirozené právo na realizaci svých schopností ve svobodné tržní soutěži. Jakékoli snahy o ohýbání trhu ve prospěch jistých partikulárních zájmů proto musejí být energicky potřeny novodobými aristokraty, kteří se coby morální elita národa dali do služeb státu a lidské svobody. Učení o tom, že řád je první podmínkou lidské svobody, leží v základu pojmu *Ordnungspolitik*. Ordoliberálové se podobně jako Friedrich Hayek odvolávají na Kantovo vymezení svobody: člověk je svobodný, když se podřizuje pouze obecně platným zákonům, a ne konkrétní osobě. Jelikož ordoliberálové považují volnotržní společenský řád za výsledek spontánní soukromé iniciativy jednotlivců, v žádném případě neznamená neúspěch a z něj plynoucí bída některých účastníků tržní soutěže nesvobodu. Politika řádu činí jednotlivce plně odpovědnými za své životy v prostředí státem garantované svobody. Má-li zůstat společnost svobodná, nemůže být stát sociální: tím, že by odměňoval neúspěšné za jejich neúspěch, jednal by nemorálně – stavěl by partikulární zájmy nad univerzální platnost zákonů, čímž by činil své občany nesvobodnými. Ordoliberální stát tedy není státem sociálním, i on však disponuje specifickou sociální politikou. Účelem *Vitalpolitik* je deproletarizace společnosti. Proletarizace je v ordoliberálním pojetí koncept, jenž charakterizuje chaotickou

vřavu kapitalismu Výmarské republiky. Byly pro ni typické monopoly, ekonomické krize, úpadek nezávislých podnikatelů a další společenské problémy. Proletarizace znamená pro ordoliberaly především mentální naladění jednotlivců, které je nepřátelské trhu. Proletarizované sociální struktury vykazují nedostatek sociální integrace, a stávají se tak hrozbou pro svobodnou tržní společnost. *Vitalpolitik* proto usiluje o charakterovou proměnu proletarizovaných dělníků v osoby nakloněné soukromému vlastnictví a podnikání. *Vitalpolitik* podporuje drobné vlastnictví pracujících; snaží se přetvořit jejich osobnostní rysy, a znovu je tak začlenit do společnosti. Ordoliberální návrhy jsou v tomto ohledu pestré: sahají od důrazu na sociální integraci v rámci národní pospolitosti až po opětovné zakořeňování dělníků do společnosti v decentralizovaných komunitách obdělávajících společnou půdu a zahrady.

Jakkoli je kritická analýza ordoliberální ideologie přínosná a trefná, spatřuje recenzent gró práce v kapitolách věnovaných správě kapitalismu v rámci EU. Bonefeld zde odhaluje praktickou účinnost ordoliberálních principů ve fungování evropské měnové unie a na ni navázaných institucích evropské vlády. Oproti rozšířeným, na hlavě stojícím představám o byrokraticko-socialistické povaze EU dokazuje, že politika evropského řádu stát neoslabuje. Právě naopak: tím, že uvaluje povinnost fiskální disciplíny na členské státy, činí z nich státy silné (v ordoliberálním smyslu slova). Zásadním problémem jihoevropských států v období před krizí z roku 2008 bylo to, že neplnily své fiskální závazky. Evropská politika řádu založená na principu subsidiarity je však pod hrozbou insolvence donutila k rozhodnému posílení. Případ Řecka podle Bonefelda ukazuje efektivitu evropského managementu buržoazní společnosti: EU autoritářsky prosadila liberální řešení měnové krize za pomoci drastických rozpočtových škrtů, a to přes militantní odpor řecké společnosti i přes zvolení vlády s demokratickým mandátem k odmítnutí zbídačujících reforem. Autor na několika místech důvtipně vytěžuje machiavellskou metaforu jednoho z architektů evropské měnové unie: euro je neosobním vladařem ekonomické správy buržoazní společnosti. EU staví klíčové principy řízení kapitalismu mimo dosah národního státu a parlamentní demokracie, čímž efektivně chrání tržní svobodu v jednotlivých členských státech před nelegitimními požadavky nezodpovědných proletarizovaných mas. Unie silných evropských států tak v duchu ordoliberální *Vitalpolitik* odproletarizovává své občany, aby z nich nezávisle na jejich vůli učinila subjekty i objekty tržní svobody. Evropský parlament zosobňuje bezzubost politické praxe demokratického pluralismu: „Nedohlíží nad žádnou exekutivou, postrádá právo legislativní iniciativy a nemůže změnit evropskou ústavu, protože žádná neexistuje...“ (s. 165) Zato Evropská centrální banka je svrchovaným suverénem, jenž přijímá rozhodnutí zcela nezávisle na demokratických procedurách a vymezuje souřadnice pro demokratické vyjednávání veřejných politik v členských státech. Evropská rada funguje podobně jako shromáždění středověkých panovníků, jako rada liberálních přátel, kteří navzdory svým parciálním neshodám svorně hledají řešení vzniklých problémů ve prospěch svobodné tržní společnosti. V samém závěru si Bonefeld všímá destruktivního vlivu evropského uspořádání liberální demokracie

na levicovou politiku. Vzhledem k nadnárodnímu systému ekonomické vlády v EU se protesty proti evropskému kapitalismu nacionalizují. Omezení možnosti parlamentního ovlivňování ekonomického procesu v rámci národního státu, resp. ordoliberalní posílení státu prostřednictvím evropské hospodářské integrace, oslabuje levicový internacionalismus ve prospěch nebezpečného politického narativu o národním státu jako progresivní alternativě vůči EU. Pregnantním projevem tohoto obecného trendu je brexit, jenž proti autoritářskému liberalismu evropskému neklade nic jiného než autoritářský liberalismus národního zájmu.

Poslední vydanou knihou potvrdil Bonefeld svou myslitelskou dispozici k proniknutí až na dřeň studovaného fenoménu. Práce *The Strong State and the Free Economy* rozbíjí na padrtí iluze o potenciálně emancipačním směřování, jež může EU nastoupit. Přesvědčivě dokládá, že předpoklady evropské hospodářské integrace jsou svobodná tržní ekonomika, liberalizace trhu práce a sociální produkce subjektivity nekriticky přijímající panství neosobních abstrakcí kapitálu. Hloubka Bonefeldova pochopení vnitřní logiky evropské integrace demonstruje převahu marxistické kritické teorie nad afirmativními sociálněvědnými a filosofickými přístupy, které nechápou společenské jevy jako rozporuplně konstituované momenty re-produkce logických předpokladů kapitalistické společnosti. Ordoliberalní ideologie, jež po dlouhá desetiletí sytí evropskou buržoazní duši potravou vskutku výživnou, je myšlením liberálních a konzervativních přátel, jež pojí náklonnost k tržní svobodě stejně jako nenávisť k jejím socialistickým a komunistickým nepřátelům. Sociální a ekonomická politika EU je založena na prevenci nelegitimních snah o zmírnění dopadů svobodného trhu politickou cestou. Pinochetova diktatura v Chile, jejímiž obhájci byli ordoliberalové stejně jako Milton Friedman nebo Friedrich Hayek, podle Bonefelda ilustruje, že obrana lidské svobody účastnit se tržní soutěže za jistých okolností vyžaduje prolití krve. Správci evropského kapitalismu jsou i na tuto eventualitu dobře připraveni – přinejmenším po ideologické stránce. Novým jevem je v kontextu Bonefeldovy tvorby temné vyznění díla. Zatímco v jeho dřívějších textech nalézáme odkazy k možnosti emancipační politické praxe (pro pozitivní reference k lidovým shromážděním a demokratickým protestům během poslední hospodářské krize se o Bonefeldově politickém přístupu v jistých komunistických kruzích mluvilo jako o novoradovectví), v recenzované knize podobné náznaky nenajdeme. Komunistické hnutí je podle Bonefelda, zdá se, na ústupu. Poslední věty knihy hodnotící brexit jsou dostatečně výmluvné: „Revoltu zbídačených proti EU charakterizuje impotentní hněv. Po letech naprostého zanedbání a podrobení ponižujícím úsporným opatřením neměli co ztratit a získali příslib dalších strastí.“ (S. 170)

Martin Nový